Ivana Dević

VUNENI PREKRIVAČI

IZ FUNDUSA MUZEJA ĐAKOVŠTINE

Ivana Dević

VUNENI PREKRIVAČI

IZ FUNDUSA MUZEJA ĐAKOVŠTINE

Đakovo, 2021.

NAKLADNIK:
Muzej Đakovštine

ZA NAKLADNIKA:
Borislav Bijelić

AUTOR IZLOŽBE I KATALOGA:
Ivana Dević

GRAFIČKO OBLIKOVANJE I TISAK:
Hardy, Đakovo

FOTOGRAFIJE
Ivana Dević, arhiv Muzeja Đakovštine

NAKLADA:
150 primjeraka

ISBN 978-953-7128-73-9

Tiskano uz potporu Grada Đakova

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem.

VUNENI PREKRIVAČI
IZ FUNDUSA MUZEJA ĐAKOVŠTINE

Moja mati ćilim tka,

'oće mene da uda.

Nemoj mati ćilim tkati,

Ja se neću još udati!

Kada zamišljamo tradicionalnu šokačku sobu, teško ju je zamisliti bez spremljenog kreveta. Prvo što se uoči je red jastuka, a ispod njih je preko kreveta raširen vuneni prekrivač - ćilim, ponjavac.

Gorjani, 1970-ih

Josip Lovretić navodi da ni jedna djevojka nije bila bez barem jednog ćilima. Oni su bili vjerni pratitelji Slavonaca u raznim životnim trenutcima: „Ćilim se je stero po posteljama u svečane dane; ćilimom prikriju klupu ili stolac, kad gosta nude, da za siniju sidne; ćilimom se divojke i žene ogrću kada kiša pada, ćilim steru pod divojku u kola, kad ide na vinčanje; ćilim prebace preko jastuka na kojem mlada sa diverušom sidi na postelji, na ćilimu sidi mlada kad je svatovi voze mladoženji u njezin novi dom; ćilim je najobičniji, ali do najnovijeg doba i najmiliji ponjavac" (Lovretić 1990). Ponjavci su se stavljali i na konje umjesto sedla, u svečanim prilikama kitili su prozore kuća, ukrašavali su Božji grob u Velikom tjednu te *sivnice* (sjenice) za Tijelovo (što još i u današnje vrijeme možemo vidjeti). Milko Cepelić, veliki zaljubljenik u tradicijski tekstil, ističe da je u Đakovštini najviše ćilima bilo u župama Piškorevci i Strizivojna, dok su u drugim župama, iako u manjem broju, i dalje bili brojni te neizostavni dio svake kuće (usp. Cepelić 1892).

Mladenci, Gorjani, 1967. g.

Proslava Konjogojske udruge, Gorjani, 1967. g.

Koštana tkalačka pločica pronađena 1993. godine na Štrbincima potvrđuje da se na prostoru Đakovštine već u antici njegovala vještina tkanja (usp. Migotti 2009). Iako je ova pločica pronađena u grobu mlađeg muškarca, proces izrade tekstila, tradicionalno, se veže uz žene i pribraja ženskim poslovima. Do prve polovine 20. stoljeća, žene su bile te koje su obitelj trebale opskrbiti potrebnim tekstilnim predmetima, bilo uporabnim bilo ukrasnim: ručnicima, rubinama, posteljinom... Žene su zimi sjedile za tkalačkim stanom i vrijedno stvarale nove predmete. Najčešće sirovine koje su koristile za izradu tekstila bile su lan, konoplja i vuna. Dok su ovce bile brojne u Slavoniji, koristila se domaća vuna, a s odmicanjem vremena sve se češće koristila gotova, kupovna vuna. Vuneni prekrivači tkali su se na horizontalnom tkalačkom stanu, uglavnom s dvije, ali i s četiri ili šest nićanica na dva ili tri vratila. Dužina im je varirala između 160 cm i 200 cm, a širina ovisno o širini pole određenog tkalačkog stana

(otprilike 40 cm do 60 cm). Kako pole nisu naročito široke, na području Đakovštine najčešće su se spajale dvije pole u jedan prekrivač. Osnova je od lanene, kudeljne ili pamučne pređe, a potka je vunena. Specifičnost prekrivača za krevet jest da su bili *opkititi* s tri strane – one koje se vide, a četvrta, *neopkitita*, je išla uz zid.

Vuneni prekrivači, o kojima je riječ u ovoj izložbi, imaju nekoliko naziva. U Đakovštini su najrasprostranjeniji nazivi ćilim i ponjavac. Naziv ćilim dolazi od turske riječi *kilim* što bi dalo naslutiti da smo i samu tehniku tkanja, ali i oblik, preuzeli od Turaka. No, budući da znamo da Europa ima dugu tradiciju tkanja, vjerojatnije je da su turski ćilimi obogatili već postojeću slavensku ornamentiku ovih prekrivača. Zahvaljujući Milku Cepeliću znamo da su u Đakovštini koristili pojam ćilim ili čaršaf za vunene prekrivače koji su se većinskim dijelom radili prstima (usp. Cepelić 1900). Danas se podjednako koriste oba naziva, tako da će se ćilim i ponjavac u ovom katalogu koristiti kao istoznačnice.

Kolorit

Pređa se bojala prirodnim, biljnim pigmentom sve do pojave anilinskih boja sedamdesetih godina 19. st. Tako je kolorit starijih ponjavaca, točnije, onih napravljenih prije druge polovine 19. st. zagasit i ujednačen, dok je vuna bojana anilinskim bojama znatno intenzivnije boje. Recepti za bojanje biljnim pigmentom su često bili obiteljske tajne, ali se zna od kojih biljaka su se dobivale: „crvena je od broća, plava od čivita, žuta od jabuke divljake i zanoveti, a zelena od žute i plave miešana ili od srpca i inih trava“ (Cepelić 1892:202).

Broć

Čivit

Srpac

Ornamenti

Najzastupljeniji ornamenti na ponjavcima Đakovštine su geometrijski. Najčešće su to rombovi, trokuti, zvijezde, S-motivi i cik-cak motivi. Vaze sa cvijećem koje se nalaze na nekoliko ponjavaca u Muzeju Đakovštine inspirirani su motivima bačkih ćilima (usp. Cepelić 1892). Lucija Karalić (1971) u Gorjanima razlikuje nekoliko uzoraka na ponjavcima: *nebom*, *jabukama*, *frčkima*, *zvizdama* i ostali uzorci koji nemaju imena. *Nebo* je veliki četverokut na sredini ponjavca, *jabuke* su rombovi, a *frčki* su vijugave linije.

MĐ-EZ-625 Ponjavac na prste s jabukama

Ponjavci su, kao i sve druge sfere života, bili izrazito podložni brojnim utjecajima. Osim načina bojanja i samog izgleda boja, s vremenom su se mijenjali i motivi na ponjavcima. Stariji ponjavci tako imaju sitnije šare usklađenih boja, a noviji krupne šare intenzivnih boja. To je naročito ljutilo Milka Cepelića koji je u više navrata spominjao kako nastoji što više poticati žene da i dalje vezu tradicionalne motive i paze na odabir boja.

Vrste prema načinu tkanja

Kao i kod ostalog tekstilnog rukotvorstva, postoji više vrsta vunenih prekrivača. U Muzeju Đakovštine imamo nekoliko različitih vrsta ćilima koje smo ovom izložbom željeli prikazati đakovačkoj publici.

Ponjavac na prste

Najraširenija vrsta ćilima u Đakovštini ili kako Milko Cepelić (1900:112) kaže: „Pravi i podpuni ćilim je onaj, na kom je svaki komadić šare (raznobojne vune) prstima na osnovu namitan ili klečan. Dakako, da se i taj posao obavlja na stanu, da se vuna, smotana na 20 i više klupašca, s prstima umiće u osnovu, koja je na vratilo navijena. Posao doista spor i mučan". To je ćilim *na prste*, *klečani* ili *prstarica*. Osnova se pretkiva čunkom, a ornamenti se dobivaju uvlačenjem raznobojne potke prstima zbog čega se kod nas ovakvi ponjavci zovu *na prste.* Lovretić (1990) ističe da je takva vrsta tkanja vrlo spora, ali je zbog toga ponjavac čvrst i cijenjen.

MĐ-EZ-1915 Ponjavac na prste s frčicama i jabukama

Srpski ćilimac

Druga vrsta prisutna u Đakovštini jesu *srpski ćilimi*. Cepelić navodi da su došli iz Bačke te su se proširili po cijeloj monarhiji.

MĐ-EZ-1924 Srpski ćilimac u dvije pole s ružama

Šarenica

Šarenice se otkivaju na stanu, ali nasuprot *prstaricama*, za njihovu izradu se koriste daske, šibe, čunak... Ornamenti su uzdužne ili iskrižane pruge. „Te ćilime upotrebljavaju žene za pokrivanje kreveta po svaki dan, a nose ih po kolima i u obće na put" (Cepelić 1892:207).

MĐ-EZ-637 Šarenica u tri pole tkana legutački na šibe i kartice

Krpana ponjava

Krpane ponjave imaju jednobojnu vunenu podlogu na kojoj su izvezeni ukrasi od tanke vune. One su karakteristične za zapadnu Slavoniju, naročito područje Slavonskog Broda. Na ovoj ponjavi su uz vegetabilne izvezeni motivi pijetla i ogledala. Pijetao simbolizira junaštvo, borbenost, smjelost, ali i bludnost što se očekuje od mladoženje u prvoj bračnoj noći. Ogledalo treba mladu i njen plod zaštitit od uroka i zlih sila (usp. Toldi 1999).

MĐ-EZ-26 Ponjavac krpan granama, ogledalom i pijetlovima

Ubjerani ćilim

Iako u Cepelićevo vrijeme u Đakovštini nije bilo ubjeranih ćilima („Ćilima ubjeranih (utkivanih vezanaca) u Djakovštini ne ima; oni počimaju tek sa Strizivojnom te prelaze u vinkovački, kopanički, ceranski itd. kraj, gdje im je pravi majdan" (Cepelić 1892:207)), Lucija Karalić ih opisuje kao vrstu ponjavca koji je prisutan u Gorjanima: „ubjerani se tku u 4 niti. Između uzorka se vidi i osnova crne boje. Po uzorcima mogu biti: jabukama, malim jabukama, jabučicama, okrunite zvizde, gole zvizde, drugi bez imena (1971:15).

MĐ-EZ-636 Ćilim ubjerani sa zvijezdama i jabučicama

Čupavci

Ćilime čupavce odlikuje, kako im ime kaže, čupavo, rutavo lice, a naličje je glatko osnovno tkanje. Čupavci nastaju posebnom tehnikom tkanja provlačenjem potke preko tanje ili deblje šibe čime se dobiju nejednake petlje koje se učvršćuju pretkivanjem osnove: „Čupavci se, kao i ostali ćilimi i šarenice, tkaju na stanu, samo što se za svakom žicom putke stavlja na osnovu šiba, pa se preko te šibe prstima provlači vuna, od koje toliko malih klupaka imade, koliko će u obće boja na ćilimu biti. Kad se je čitav red raznobojne vune – već prema figuri ćilima – preko šibe provukao, onda se čunkom provuče jedna ili dvije niti putke, pa se šiba izvlači i opet dalje namještava." (Cepelić 1900:113).

MĐ-EZ-871 Ponjavac izvlačiti na jabuke

Čupavci su starija vrsta ćilima u Đakovštini, a prestaju se tkati krajem 19. stoljeća. Narodni naziv im je *ponjavac izvlačiti,* a iza samog naziva često slijedi i opis tehnike tkanja ili ornamenta. Tako su npr. česti *ponjavci izvlačiti na šibe*, *ponjavac izvlačiti jabukama* ili *ponjavac izvlačiti nebom.* Osnova ovih ćilima je lanena pređa, a potka je vunena. Pošto su ovi ćilimi pretežno nastajali prije pojave anilinskih boja, vuna za njih bojana je biljnim bojama pa im je kolorit smireniji i zagašeniji. Dužina ćilima čupavaca koji se nalaze u Muzeju je između 150 cm i 190 cm, a širinu čine dvije pole.

MĐ-EZ-638 Ćilim izvlačiti nebom

Neobično obilježje ovih ćilima je što im se pole često ne podudaraju zbog čega ornamenti na mjestu spajanja nisu ujednačeni. Ornamenti muzejskih ćilima čupavaca su geometrijski: *jabuke* (rombovi), *šibe* (pruge), *nebo* (četverokut u sredini), cik-cak linije te trokuti.

Nekada su djevojčice uz svoje majke učile tkati i sebi priskrbljivati tekstil koji će im biti potreban nakon vjenčanja. Generacijama su se s koljena na koljeno prenosile tehnike, vještine i motivi koji su omogućivali tkaljama da se i kreativno izražavaju dok su opremale kuću nužnim tekstilnim predmetima. Nakon rasipanja zadružnih obitelji sve je manje tkalačkih stanova po kućama. Tijekom 20. stoljeća tkalački stan je gotovo u potpunosti istisnut iz seoskih kuća, a suvremena moda zavladala je svim aspektima života. Tradicijsko ruho i tekstil zamijenili su se gotovim kupovnim proizvodima svih vrsta i oblika. No neki predmeti nikad nisu *izašli iz mode*. Kulturno-umjetnička društva redovito s ponosom pokazuju svoje tradicijsko ruho, a majke i bake s ponjavcem u ruci odlaze na svetu misu. Ponjavci su obilježili život naših predaka, ali i danas se još uvijek radno s njima okite kapije, klupe, kola te pozornice za razne javne nastupe. Do danas se tkalački stan zadržao u domovima pojedinaca koji svojim predanim radom ustraju u očuvanju tradicije i naše baštine tako da se ne moramo brinuti za nestanak ponjavaca. Dokle god ima Šokaca, bit će i ponjavaca!

Literatura:

Cepelić, M. 1900. Narodno tkivo i vezivo. U: *Spomen-cvieće iz Hrvatskih i Slovenskih Dubrava*. Zagreb: Matica Hrvatska, str. 99-115.

Cepelić, M. 1892. Obrt i industrija. U: J. Ibler (ur.) *Gospodarsko-šumarska Jubilarna izložba hrvatsko-slavonskoga gospodarskoga družtva u Zagrebu godine 1891*. Zagreb: Tiskarski zavod Narodnih novina, str. 192-216.

Karalić, L. 1971. Ponjavci od rođenja do groba. *Revija Đakovačkih vezova* 1967-1971.

Lovretić, J. 1990. *Otok*. Vinkovci: Dukat [pretisak]

Migotti, B. (2009). Tkanje u rimskoj antici – ženska vrlina ili gospodarska stvarnost?. *Zbornik Muzeja Đakovštine, 9* (1): 69-84.

Toldi, Z. (1999). *Dvoje leglo troje osvanilo: magijski simbol plodnosti, sreće, zaštite od uroka*. Slavonski Brod: Muzej Brodskog Posavlja.

Za slike biljaka:

Broć
https://hr.wikipedia.org/wiki/Bojadisarski_bro%C4%87

Srpac
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Serratula_tinctoria_Sturm19.jpg

Čivit
https://dyeing-crafts.co.uk/wp-content/uploads/2019/02/indigofera-tincoria-2.resized.jpg

Popis izloženih kataloških jedinica:

EZ-26 – Ponjavac krpan granama i jablanima, Selci Đakovački, kraj 19. st., 194x104 cm

EZ-27 – Ćilim čupavac izvlačiti, Selci Đakovački, druga pol. 19. st., 152x133 cm

EZ-30 – Ćilim na prste, Vuka, početak 19. st., 190x60 cm

EZ-31 – Ćilim klječani na frčice, Selci Đakovački, druga pol. 19. st., 183x116 cm

EZ-32 – Ponjavac na jabučice, Selci Đakovački, 1870. g., 170x86 cm

EZ-33 – Ponjavac tkan na dasku s jabučicama i titrama, Dragotin, 1880. g., 174x110 cm

EZ-94 – Ćilim jablanski, Budrovci, početak 20. st., 181x113 cm

EZ-623 – Ćilim klječani, Široko Polje, 192x128 cm

EZ-625 – Ponjavac na prste, Budrovci, 175x110 cm

EZ-628 – Srpski ćilimac, Viškovci, 164x116 cm

EZ-632 – Ponjavac na jabuke, Budrovci, 190x97 cm

EZ-633 – Ponjavac ubjeran s lozom na jabuke, Viškovci, 19. st., 159x110 cm

EZ-635 – Ponjavac čunkom na zvjezdice, Đakovština, 19. st., 183x97 cm

EZ-636 – Ponjavac ubjerani, Forkuševci, 179x98 cm

EZ-637 – Šarenica u tri pole legutački, Satnica Đakovačka, 200x136 cm

EZ-638 – Ponjavac izvlačiti nebom, Široko Polje, 175x107 cm

EZ-746 – Ćilim, Koritna, 173x98 cm

EZ-843 – Ponjavac, Gorjani, 89x60 cm

EZ-870 – Ponjavac na prste, Forkuševci, 1910. g., 189x102 cm

EZ-871 – Ponjavac, Forkuševci, 1902. g., 141x100 cm

EZ-1006 – Ponjavac izvlačiti jabukama, Gorjani, kraj 18. st., 121x106 cm

EZ-1037 – Ponjavac bijelim nebom, Semeljci, 167x105 cm

EZ-1236 – Ćilim, Selci Đakovački, druga pol. 19. st., 195x111 cm

EZ-1618 – Krpani ponjavac, Novi Grad, 1910. g., 210x153 cm

EZ-1785 – Šarenica, Đakovština, 171x91 cm

EZ-1915 – Ponjavac na prste, Đakovština, 182x128 cm

EZ-1917 – Ponjavac ubjerani, Đakovština, 190x112 cm

EZ-1919 – Ponjavac na prste, Đakovština, 196x112 cm

EZ-1924 – Srpski ćilimac, Đakovština, 165x114 cm